

Nieuwe wegen in het terugdringen van recidive?*

Jo Hermanns

Inleiding

Het verlagen van de hoge tot zeer hoge recidive van delinquenten (doorsnee 70%) blijkt een lastige opgave te zijn. Dit jaar (2009) verlaten ruim 35.000 volwassen personen een gevangenis. Van hen had ruim 80% al een strafrechtelijk verleden. In de komende twee jaar zal ruwweg de helft opnieuw voor een doorgaans ernstig misdrijf veroordeeld worden en opnieuw in de gevangenis terechtkomen.

Men is dan ook naarstig op zoek naar effectieve programma's om een wending te kunnen geven aan de criminele levenswandel waarin een groot deel van de delictplegers is verzeild geraakt. In deze bijdrage zullen de twee belangrijkste stromingen daarin kort beschreven worden. Een derde stroming (het wraparound-model) is een poging om de sterke punten van de eerste twee te combineren en daaraan nog iets toe te voegen, namelijk een sturingsmodel om de verschillende activiteiten die ondernomen moeten worden, in één geïntegreerd en geregisseerd aanbod te vertalen. Dit model wordt iets uitvoeriger beschreven. Tot slot wordt een gedachte-experiment uitgevoerd waarin beschreven wordt hoe het 'reclasseren' in Nederland eruit zou zien als de recidivebestrijding op dit model gebaseerd zou worden.

'What works' als dominante stroming

In dit artikel wordt ingezoomd op delinquenten die veroordeeld zijn tot een gevangenisstraf. Hierbij gaat het om gestructureerde programma's van enkele weken tot enkele maanden die gedetineerden doorlopen tijdens hun verblijf in het gevang of daarop aansluitend. De kern van de theorie van de psychologie van het criminele gedrag van Andrews & Bonta, waarop de 'What Works'-benadering gebaseerd is, houdt in dat attitudes, interpretaties en afwegingen van het individu in de context van risico's en criminogene behoeften bepalen of iemand wel of niet een delict pleegt.¹ Andrews en Bonta gaan er daarom van uit dat cognitieve gedragsinterventies de beste basis voor interventies vormen.

De familie van de cognitieve gedragsinterventies (trainingen of behandelingen) gaat ervan uit dat daders de cognitieve vaardigheden missen om hun persoonlijke wensen op een voor anderen acceptabele manier te realiseren. Hierdoor komen ze voortdurend in de problemen. Geprobeerd wordt dit cognitieve tekort op te heffen door

* De tekst is gebaseerd op de inaugurele rede 'Continuïteit en discontinuïteit in het leven van mensen met crimineel gedrag' bij het aanvaarden van het bijzonder lectoraat 'Werken in Justitieel Kader' aan de Hogeschool Utrecht en op J. Hermanns, Continuïteit en discontinuïteit in het leven van mensen met crimineel gedrag. Een andere visie op het bestrijden van recidive, in: J. Hermanns & A. Menger, *Walk the line. Over continuïteit en professionaliteit in het reclasseringswerk*, Utrecht: HU/SWP 2009, p. 25-67.

1 D. Andrews & J. Bonta, *The psychology of criminal conduct*, Cincinnati: Anderson Publishing Co 1998.

hen te laten inzien dat hun huidige interpretatie van de sociale werkelijkheid denkfouten en storende gedachten omvat. Vervolgens worden nieuwe manieren van denken over sociale situaties aangeleerd zoals realistischere interpretaties van het gedrag van anderen, het zich in anderen verplaatsen en effectievere manieren van probleem oplossen. Deze cognitieve vaardigheden worden geoefend in de veronderstelling dat daardoor ongewenst gedrag zoals het plegen van een misdrijf wordt voorkomen.

Het Washington State Institute for Public Policy maakte onlangs een overzicht van 'what works and what does not'.² Het vond 291 naar hoge wetenschappelijke normen op effect onderzochte interventies. Inderdaad blijken interventies die behoren tot de familie van de cognitief-gedragsmatige benadering vaak effectief. In Nederland zijn voorbeelden van bekende sociaal-cognitieve interventies: Training voor Sociale Vaardigheden, Agressie Regulatie Op Maat en Leefstijltraining voor verslaafde justitiabelen.

Effectieve cognitieve gedragsinterventies bleken in het overzicht van Aos en collega's voor de algemene populatie van daders gemiddeld 8,2% reductie van recidive te kunnen bewerkstelligen. In Nederland zou dat betekenen dat de huidige tweejaars algemene recidive van gedetineerden van 54% tot 45,8% zou kunnen worden teruggebracht als alle gedetineerden een cognitief-gedragsmatige interventie krijgen aangeboden die past bij hun recidiverisico, aansluit op hun criminogene behoeften en past bij hun persoonlijke situatie. De maatschappelijke winst van het systematisch toepassen van effectieve gedragsinterventies zou in dat geval groot zijn: zowel in termen van kwaliteit van leven van slachtoffers en daders, als ook in materiële maatschappelijke kosten.

De klassieke maatschappelijk-werkbenadering

In deze benadering, ook wel door onderzoekers de sociaal-ecologische benadering genoemd, ligt de nadruk op het oplossen van praktische problemen en het werken aan sociale relaties die na detentie nodig zijn om te kunnen integreren in de maatschappij.

Uit een serie studies blijkt dat de problemen die (ex-)gedetineerden ervaren niet alleen als 'cognitieve defecten' gezien kunnen worden. In Nederland werd bij ruim 11.000 klanten van de reclassering bij wie de RISc (een instrument om onder andere criminogene behoeften te meten) is afgenomen, de volgende top 5 gevonden:

- 1 opleiding, werk en leren;
- 2 denkpatronen, gedrag en vaardigheden;
- 3 houding;
- 4 relaties met vrienden en kennissen; en
- 5 druggebruik.³

2 S. Aos, M. Miller & E. Drake, *Evidence based adult corrections programs: what works and what does not*, Olympia: Washington State Institute for Public Policy 2006.

3 L. van der Knaap, L. Leenarts & L. Nijssen, *Psychometrische kwaliteiten van de Recidive Inschattingsschalen (RISc). Interbeoordelaarsbetrouwbaarheid, interne consistentie en congruente validiteit*, Den Haag: WODC 2007.

In een ander Nederlands onderzoek naar de behoeften van gedetineerden na vrijlating, bleek dat 22% van hen problemen heeft met het identiteitsbewijs (er geen hebben of het niet meer kunnen vinden), dat 40% inkomensproblemen heeft, dat 30% problemen heeft met huisvesting en dat 8% problemen met zorg heeft.⁴ Dit laatste cijfer is volgens de onderzoekers zelf een onderschatting die het gevolg is van de onderzoeksmethode. Er mag gezien de hoge percentages in de verschillende categorieën van worden uitgegaan dat voor veel gedetineerden er op meerdere levensgebieden tegelijk problemen zullen zijn. Daarnaast is het zo dat een relatief groot deel van de gedetineerden psychische stoornissen heeft en/of verslaafd is. Veronachtzaamd wordt ook vaak dat een onbekend maar waarschijnlijk substantieel deel van de gevangenispopulatie functioneel analfabeet en/of dyslectisch is.⁵ Voor al deze belemmeringen voor het maatschappelijk participeren zullen oplossingen gevonden moeten worden. Het klassieke maatschappelijk werk heeft met deze aanpak een lange traditie opgebouwd, maar heeft nagelaten deze *evidence based* te maken.

Wraparound care

Een interventiemodel dat bekend is geworden onder de naam *wraparound*, ook wel *wraparoundcare*-model genoemd, lijkt in staat de sterke punten van effectieve gedragsinterventies en van de gemeenschappelijke kenmerken van de sociaal-ecologische invalshoek te combineren en daar een belangrijk element aan toe te voegen: de planning en coördinatie van alle activiteiten. *Wraparound* is oorspronkelijk ontworpen als een casemanagement-model om de hulp aan cliëntsystemen met complexe problemen beter te organiseren. In de zorg voor *multiproblem* gezinnen en hun kinderen deden zich immers dezelfde problemen voor als in het toezicht op en de begeleiding van mensen met herhaaldelijk crimineel gedrag.

Het eerste doel van *wraparound* was om een sterk casemanagement te ontwikkelen dat de verschillende noodzakelijke activiteiten onder één regie kon brengen.⁶ De hulp, zorg, en ondersteuning werden vanuit een concreet plan van aanpak door de casemanager georganiseerd en aangestuurd. De losse elementen werden als het ware om het cliëntstelsel heen gedrapeerd.

Wraparound is inmiddels meer dan een vorm van casemanagement. Werkenderwijs ontstond er ook een inhoudelijke visie op het bewerkstelligen van veranderingen in levens van mensen die ernstig en chronisch problematisch gedrag vertoonden. The National Wraparound Initiative Group onder leiding van Bruns⁷ formuleerde een aantal principes dat inmiddels ook behoort tot kwaliteits- of integriteitscriteria die aan de hand van gestandaardiseerde observatieschalen getoetst kunnen wor-

- 4 J. Kuppens, & H. Ferwerda, *Van binnen naar buiten. Een behoefteonderzoek naar de aard en omvang van nazorg voor gedetineerden*, Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke 2008.
- 5 C. Hudson, Basic skills provision for offenders on probation supervision: beyond a rhetoric of evidence-based policy? *British Journal of Educational Studies* 2003, 51(1), p. 64-81.
- 6 R. Brown & B. Hill, Opportunity for change: Exploring an alternative to residential treatment, *Child Welfare League of America* 1996, 725, p. 35-57.
- 7 E. Bruns e.a., *Ten principles of the wraparound process*, Portland: Portland State University 2004.

den.⁸ Helaas is er nog maar beperkte empirische evidentie over de werkzaamheid van deze aanpak bij het terugdringen van recidive en dan nog alleen bij jeugdige delinquenten. In de enige *randomized controlled trial* die in de literatuur te vinden is, werd gevonden dat een groep jonge delinquenten die in het *wraparound*-model begeleid werden tijdens en vlak na het programma minder van huis wegliepen, minder spijbelden, minder vaak van school geschorst werden, minder vaak geweld pleegden, minder vaak door de politie werden opgepakt en vaker een baan hadden dan een controlegroep voor wie de conventionele aanpak van justitie gold (een casemanager die de jongere verwees naar een aantal losstaande interventies).⁹ De recidive was voor beide groepen in de korte meetperiode van enkele maanden na het programma erg laag en verschilde niet. Helaas zijn er geen gegevens verzameld over de recidive op de wat langere termijn. *Wraparound* kan dus nog niet *evidence based* genoemd worden. *Practice based* zou echter wel een terechte kwalificatie zijn. De belangrijkste elementen in de inhoudelijke visie achter *wraparound* zijn dat duurzame veranderingen in cliëntsystemen alleen kunnen plaatsvinden als:

- a interventies passen in een plan dat door een team van professionals en personen uit het eigen netwerk samen met het cliëntstelsel is ontworpen;
- b dit plan concrete doelen betreft in de eigen leefsituatie van het cliëntstelsel;
- c de activiteiten die nodig zijn door een casemanager en de cliënt samen worden aangestuurd;
- d de noodzakelijke interventies zowel van sociale netwerken als van professionele instellingen uit meerdere sectoren van hulp, zorg en ondersteuning kunnen worden ingezet;
- e de uitvoering plaatsvindt in de omgeving die in de gegeven omstandigheden het minst restrictief is en dus bij voorkeur in de eigen leefsituatie plaatsvindt.

Het *wraparound*-model is geprotocolleerd.¹⁰ Naast de casemanager is er een ‘assistent’ beschikbaar die met een zeer lage caseload het cliëntstelsel dagelijks ondersteunt in de uitvoering van het plan, in het voorbereiden van de teambijeenkomsten en het monitoren van de voortgang. In een *wraparound*-programma wordt in principe op alle relevante levenssterreinen gewerkt. Voorbeelden hiervan zijn: wonen, gezin, cognities, gedrag en emoties, opleiding en beroep, legaliteit, relaties en netwerken, veiligheid, medische zorg.¹¹

8 E. Bruns, J. Suter & K. Leverenz-Brady, Relations between program and system variables and fidelity to the wraparound process for children and families, *Psychiatric Services* 2006, 57(11), p. 1586-1593; M. Epstein e.a., Reliability of the wraparound observation form: an instrument to measure the wraparound process, *Journal of Child and Family Studies* 1998, 7(2), p. 161-170; P. Nordess & M. Epstein, Reliability of the Wraparound Observation Form - Second Version: an instrument designed to assess the fidelity of the wraparound approach, *Mental Health Services Review* 2003, 5(2), p. 89-96.

9 M. Carney, & F. Buttell, Reducing juvenile recidivism: evaluating the Wraparound Services Model, *Research on Social Work Practice* 2003, 13(5), p. 551-568.

10 In de VS worden onder de naam *wraparound* honderden verschillende programma's bij miljoenen gezinnen toegepast die lang niet allemaal aan minimale kwaliteitseisen voldoen. In dit hoofdstuk wordt uitsluitend het geprotocolleerde en gestructureerde programma bedoeld dat in de hier besproken literatuur beschreven en onderzocht is.

11 Carney & Buttell, Reducing juvenile recidivism: evaluating the Wraparound Services Model.

Het *wraparound*-model kent een opbouw in dertien stappen. Vertaald naar de begeleiding van de recidive bij gedetineerden betekent dit:

- 1 het identificeren van de sleutelpersonen in het leven van de cliënt;
- 2 het verhelderen aan betrokkenen hoe *wraparound* werkt;
- 3 het formeren van een *wraparound*-team;
- 4 het bepalen welke professionele voorzieningen bij de cliënt betrokken zijn en selecteren welke voorzieningen (nog) nodig zijn;
- 5 het opstellen van een plan met meetbare doelen;
- 6 bepalen welke training of begeleiding de sleutelfiguren nodig hebben;
- 7 het opstellen van een plan voor crisissituaties en de ('ontbindende') voorwaarden bepalen voor de uitvoering van het plan;
- 8 het zoeken naar hulp, behandeling, ondersteuning die nog niet aanwezig is, maar wel nodig is;
- 9 het zorgen voor een financiële dekking van het plan;
- 10 het uitvoeren van het plan;
- 11 het evalueren van de voortgang en eventueel bijstellen van het plan;
- 12 het bepalen van de afronding en het maken van een langetermijnplan; en
- 13 het vastleggen van de mate waarin doelen bereikt zijn als input voor verdere programma-ontwikkeling.

Het team komt slechts enkele malen bij elkaar (vaak om de drie maanden). Het zwaartepunt van de uitvoering ligt bij de cliënt, de casemanager en de 'assistent'. Het programma wordt uitgevoerd onder de regie van één casemanager die gedurende het gehele traject actief is. Het traject zal bij het bestrijden van recidive van gedetineerden tijdens de detentiefase moeten worden gestart en dient daarna door te lopen totdat de gestelde doelen gerealiseerd zijn. Taxman schat op basis van de ervaring met 're-integratieprojecten van gedetineerden in dat de postdetentiefase een maand tot twee jaar in beslag kan nemen.¹²

Een belangrijk element in het *wraparound*-model is ten slotte de overtuiging dat het cliëntensysteem zelf mede-probleemeigenaar is en dat veranderingen niet zonder intrinsieke motivatie van de cliënt mogelijk zijn. Daarom is de cliënt (of zijn de cliënten als het om een gezin gaat) altijd lid van het *wraparound*-team. Dit lijkt in eerste instantie op gespannen voet te staan met het gegeven dat het *wraparound*-model vaak wordt toegepast in situaties waarin er sprake is van een gedwongen kader zoals jeugdstrafrecht en kindbescherming. Voor dat onderwerp wordt kortheidshalve verwezen naar het artikel van Anneke Menger in deze aflevering van *PROCES*.

Nieuwe wegen voor de reclassering?

In het bovenstaande is een ideaaltypisch 'desistance'-traject beschreven. De logica van de recidivebestrijding wordt op deze manier geplaatst náást de logica van de strafrechtketen. Vanuit belangrijke levensdoelen van en voor gestraften wordt teruggeredeneerd naar een samenstel van activiteiten die ontplooid moeten worden

12 F. Taxman, The offender and reentry, *Federal Probation* 2004, 68(2), p. 31-35.

door de gestrafte zelf, zijn (toekomstige) sociale context en (soms een keur van) professionele hulpverleners en ondersteuners. *Evidence based* gedragstrainingen zullen doorgaans onderdeel zijn van het opgestelde plan. Maar ook sociale netwerken en maatschappelijke instituties spelen een essentiële rol. Dit gebeurt per gedetineerde in een uniek 'project' dat alleen kan worden uitgevoerd met een sterke 'projectleiding' en een 'draagvlak' bij alle betrokkenen. Dit project moet niet gezien worden als een vorm van 'nazorg' na de straf, maar als een geheel van gecoördineerde activiteiten die tijdens de detentie en daarna in één continue lijn worden uitgevoerd. De zwaarte en duur van het programma wordt afgestemd op de ernst van het recidiverisico, er wordt gewerkt vanuit de concrete behoeften van de gestraften op meerdere levensterreinen en ieder 'project' is uniek en afgestemd op de individuele kenmerken van de gestrafte.

In Nederland is sinds 2006 de re-integratieketen van gedetineerden in grote lijnen als volgt ontworpen:

- 1 Tijdens detentie zijn gedragsinterventies mogelijk, onder verantwoordelijkheid van de penitentiaire instelling.
- 2 Tijdens detentie krijgen de gestraften begeleiding van medewerkers maatschappelijke dienstverlening (MMD'ers) van de gevangenis. Ze bieden hulp op vier leefterreinen: identiteitspapieren, inkomen, huisvesting en zorg, en werken hierin samen met gemeenten.
- 3 Na detentie wordt voor de gedetineerden met een matig of hoog recidiverisico toezicht en begeleiding door één van de drie reclasseringsorganisaties aangeboden. Ook hier is de inzet van gedragsinterventies mogelijk. De reclassering blijft actief zolang er nog sprake is van opgelegde straf. Dat is bijvoorbeeld het geval bij voorwaardelijke invrijheidstelling.
- 4 Na het formele einde van de straf worden gemeenten in het kader van de Wet maatschappelijke ondersteuning verantwoordelijk. Iedere gemeente dient daarom een contactpersoon te hebben voor samenwerking met de MMD-ers en voor opvang in de gemeente.

In ieder van deze vier schakels van de re-integratieketen zijn ook weer vele actoren actief met eigen verantwoordelijkheden: het Openbaar Ministerie, de rechtbanken, (geestelijke gezondheids)zorginstellingen, maatschappelijke dienstverlening, gemeentelijke en regionale instellingen, onderwijsinstellingen, enzovoort.

Het aantal casemanagers en professionals dat een gedetineerde in een periode van laten we zeggen zes maanden, achtereenvolgens tegenkomt is voor zover bekend niet geteld, maar zal in de meeste gevallen niet op de vingers van twee handen te tellen zijn. Vaak blijken in de keten essentiële activiteiten niet te worden uitgevoerd.¹³ Zo hadden in dit onderzoek op dat moment 83 gemeenten nog geen contactpersoon voor de opvang van ex-gedetineerden. De kwaliteit van de informatieoverdracht tussen de MMD'ers en de gemeenten liet daarnaast vaak te wensen over.¹⁴

13 Kuppens & Ferwerda, *Van binnen naar buiten. Een behoefteonderzoek naar de aard en omvang van nazorg voor gedetineerden.*

14 Dat kan deze MMD'ers zelf nauwelijks verweten worden aangezien er slechts een kleine 200 MMD'ers beschikbaar zijn voor de 35.000 personen die de gevangenis verlaten.

Maar ook als de keten zou functioneren zoals bedoeld, dan nog is deze complexe manier van werken met talloze afbreukrisico's bij overdrachten en bilaterale samenwerkingsrelaties een zeer ambitieuze, wellicht utopische onderneming. Hierbij speelt een rol dat schakels in de keten vaak een eigen aansturing, financiering, regelgeving en gewenste productie hebben. Daaraan kunnen toegevoegd worden: verschillen in instellingscultuur, professionele autonomie, privacybescherming en platte instellingbelangen.

Een essentieel verschil tussen de sequentiële organisatiestructuur van het re-integratietraject met het hierboven beschreven *wraparound*-model is dat men in het *wraparound*-model niet vertrekt vanuit een diagnose/probleemanalyse, maar vanuit het analyseren welke doelen bereikt moeten worden. Bij het bereiken van die doelen kunnen obstakels (problemen) voorzien worden of zich voordoen waar aandacht voor nodig is, maar uitsluitend in het kader van het bereiken van einddoelen.

Zoals beschreven levert dit geen ketenmodel op met sequentiële acties die in een tijdslijn geplaatst kunnen worden, maar een keten die om de (ex-)gedetineerde gesmeed wordt en waarbij de klassieke lijn een cirkel wordt. Uiteraard maakt een tijdsplan onderdeel uit van het *wraparound*-plan, maar dat kan gevisualiseerd worden als een cirkel die zich door de tijd verplaatst, waarbij onderdelen van de cirkel zich zullen aanpassen aan de fase waarin de (ex-)gedetineerde zich op dat moment bevindt. Eén sterk casemanagement met continuïteit in de tijd is daarbij een voorwaarde. Samenhang aanbrengen en samenwerken is niet voldoende. Een sturende regie is noodzakelijk.

Hoe nu verder

Op basis van de vergelijking tussen de huidige wijze waarop de re-integratie van ex-gedetineerden wordt ingevuld aan de ene kant en het voorgestelde 'ideaaltypische *wraparound*-model' aan de andere kant, wordt de eerste conclusie van dit artikel dat het onwaarschijnlijk is dat met de huidige manier van werken een substantiële verlaging van de recidive van Nederlandse gedetineerden bereikt zal kunnen worden. Werken met het *wraparound*-model vraagt dat voor de huidige gedetineerden pragmatische oplossingen gezocht worden in de samenwerking in het huidige stelsel. Dit artikel is niet de plaats om een dergelijk ingewikkeld vraagstuk vanachter het toetsenbord of 'ex cathedra' op te lossen. Toch zijn enkele denkexercities misschien wel informatief.

Het grootste knelpunt in de huidige structuur bij het realiseren van het *wraparound*-proces is, naast een aantal professioneel-inhoudelijk punten waar in dit artikel niet op ingegaan zal worden, het ontbreken van continuïteit in de aanpak en regie over het gehele proces.

Fantaserend over concrete oplossingen lijkt het volgende model van 'reclasseren' niet zo gek.

Vanuit het principe dat in het *wraparound*-model teruggedeneerd moet worden vanuit einddoelen, ligt het voor de hand de regie over het proces op die einddoelen te enten en een professional (begeleider) te benoemen die uiteindelijk professioneel verantwoordelijk is voor het zo goed mogelijk realiseren van die einddoelen. Deze

professionals zouden vanaf de start van de gevangenisstraf een *wraparound*-team moeten formeren, de regie daarover voeren, tijdens detentie en in de periode daarna, totdat maatschappelijke participatie zorgeloos plaatsvindt en er geen veiligheidsrisico's voor de samenleving bestaan. De overige betrokken instellingen en werkers leveren hun bijdrage onder de regie van het plan van deze professional en hun cliënt. Bij het bepalen van de doelen van het *wraparound*-plan kunnen in beginsel de nu in de reclassering gebruikte instrumenten zoals de RISC gebruikt worden, bijvoorbeeld door een professionele RISC-onderzoeker tijdelijk deel te laten uitmaken van het team. Effectieve gedragsinterventies kunnen gebruikt worden om concrete doelen op het terrein van cognities, emoties en gedrag te realiseren. Men zou de verzameling werkzame gedragsinterventies kunnen beschouwen als 'de gereedschapstas' van de begeleiders van gedetineerden en ex-gedetineerden. Een belangrijk deel van het plan zullen doelen zijn die in of door reguliere voorzieningen uit de samenleving gerealiseerd moeten worden: scholen, maatschappelijk werk, schuldsanering,¹⁵ bedrijven, sociale netwerken enzovoorts. Lidmaatschap van het *wraparound*-team van vertegenwoordigers van deze instellingen is in deze aanpak dan ook noodzakelijk.

De vraag is nu wie deze regisserende professional zou kunnen zijn. Als het zwaartepunt van de re-integratie in de lokale voorzieningestructuur ligt, maar de reclassering professioneel het beste geëquipeerd is, ligt het voor de hand dat gemeenten de reclassering inschakelen ('inhuren') om het gehele re-integratietraject te realiseren. De reclasseringswerkers kan men zien als de ideale *wraparound*-werkers. Het ombuigen van een criminele levenswandel naar een maatschappelijk acceptabeler leven is hun *vak*. Ze zijn ervaren in het werken in het gedwongen kader als een context die door het strafrecht voor een deel van het veranderingstraject gecreëerd wordt.

Onlangs kwam in de publiciteit dat sommige gemeenten al zo werken. Met name de gemeente Hoorn claimde in de media een spectaculaire reductie van recidive te realiseren. Een systematisch onderzoek lijkt echter niet te zijn uitgevoerd. Hoogste tijd voor experimenten dus, maar nu vergezeld van goed onderzoek.

15 In Nederland heeft tweederde van de gedetineerden schulden (Kuppens & Ferwerda, *Van binnen naar buiten. Een behoefteonderzoek naar de aard en omvang van nazorg voor gedetineerden*).